

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК

Хвесик М. А., академік НААН України, доктор економічних наук,
професор, директор
ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого
розвитку НАН України» (м. Київ)

Сучасний етап розвитку України характеризується насамперед необхідністю пошуку нових, властивих культурним та історичним особливостям суспільства, форм реалізації господарської діяльності, які б одночасно відповідали світовим тенденціям і механізмам досягнення мети раціонального та ефективного використання наявних природних ресурсів. Як свідчить світовий досвід, на шляху до сталого розвитку ключовою стає проблема економічного забезпечення відтворення особливого типу господарювання, яке б базувалося на максимально можливому використанні територіальних природних ресурсів. Утім, така постановка питання передбачає прийняття системних рішень щодо перенесення акцентів на формування національної економіки в цілому. Відомо, що кардинальні зміни соціально-економічних відносин, інтенсифікація виробництва на основі підвищення ефективності використання природних ресурсів і подолання депресивних явищ в економіці країни потребують ретельного аналізу екологічної складової економічного зростання з позицій вичерпання природних ресурсів, їх деградації, оцінки зовнішніх ефектів і соціально-екологічних ризиків виробничої діяльності у процесі функціонування господарського механізму. Успіх розв'язання проблем сталого економічного зростання держави в умовах трансформації соціально-економічних відносин залежить від науково обґрунтованих цільових орієнтирів розвитку, стратегії соціально-економічної, фінансової та екологічної політики, а також механізмів їх реалізації. Отже, йдеться про методологічне посилення саме економічної складової обґрунтування раціонального використання природних ресурсів. У цьому зв'язку принциповими стають такі питання, як визначення реальної ціни природних ресурсів, у т. ч. інтегрального екологічного ресурсу, пошук шляхів їх капіталізації та включення природоресурсних активів у бізнесові структури, визначення ефективних методів управління природними ресурсами, спираючись на концептуальні засади формування корпоративних утворень різних видів, зокрема державно-приватних. Слід також наголосити, що неминучість процесів перетворення природних ресурсів на капітальну форму по-новому висвітлює проблему забезпечення соціальних стандартів суспільної життєдіяльності, а також принципів підтримки високого рівня природно-техногенної безпеки.

Аналізуючи проблемні питання економічно ефективного природокористування із системних позицій, слід наголосити, що вони пов'язані з недосконалістю вітчизняного механізму управління

природними ресурсами. Він переважно оперує групою таких регуляторів екологічної поведінки виробників, які змушують їх обмежувати свою природоруйнівну діяльність відповідно до вимог нормативних актів, постанов і законів та характеризується як доповнення до адміністративно-законодавчих важелів екологічного управління. Про недієвість примусової групи стимуляторів природоохоронної діяльності та раціонального природокористування в Україні свідчать такі чинники: розмір платежів за забруднення встановлюється на не досить високому рівні через побоювання покласти непосильний фінансовий тягар на підприємства, що перебувають у скрутному економічному становищі; виробникам вигідніше здійснювати різні фіскальні екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи, суми яких набагато (іноді в сотні разів) перевищують обов'язкові платежі; оскільки ці кошти відносяться на собівартість продукції та включаються до її ціни, то екологічні платежі фактично повертаються на підприємство від споживачів його продукції; місцеві органи влади можуть повністю або частково звільнити від платежів збиткові, але необхідні в регіоні підприємства; суми штрафів за природоохоронні порушення залишаються надто низькими порівняно з вартістю діяльності, спрямованої на ліквідацію екологічних наслідків цих порушень; недосконалість діючих економічних регуляторів природокористування разом з нерозвинутою системою бухгалтерського обліку та статистичної звітності щодо природоохоронної діяльності на підприємствах створює можливості для ухилення від установленної плати.

Отже, реалії вітчизняної системи управління природними ресурсами свідчать про відсутність стимулюючої дії економічних регуляторів, їхню неспроможність спонукати природокористувачів до впровадження екологічно безпечних способів ведення господарства.

Утвердження економічних підходів до управління природними ресурсами в Україні означає наукове розроблення і практичне впровадження надійних економіко-правових механізмів оздоровлення навколишнього середовища на всіх рівнях господарювання. Причому таке впровадження слід здійснювати шляхом не адміністративного тиску, точніше – економічного диктату, а створенням таких умов для виробничої діяльності, за яких господарюючим суб'єктам стало б вигідним досягнення екологічних цілей. У цьому зв'язку доцільно визначити шляхи, по-перше, зацікавленості виробників у вжитті природоохоронних заходів за рахунок власних коштів; по-друге, забезпечення взаємодії екологічних показників ефективності економічної діяльності з іншими економічними показниками та важелями господарської діяльності; по-третє, створити умови оперативного та ефективного реагування на динаміку економічних і екологічних процесів у державі.

Таким чином, розв'язання проблеми економічно аргументованого раціонального використання природних ресурсів як основи забезпечення сталого розвитку України передбачає прийняття ряду науково обґрунтованих дій, що базуються на сучасних технологіях управління

територіальними природно-господарськими системами з використанням комплексу економічних, екологічних та організаційних методів досягнення позитивних результатів.

Економічні методи передбачають:

- розроблення та впровадження дієвої системи регуляторних, економічних, зокрема фінансових, важелів еколого-орієнтованої зміни традиційної мотиваційної поведінки господарюючих суб'єктів як учасників процесу природокористування;
- досягнення ефективності мобілізації фінансових ресурсів на природоохоронні цілі й екологічну конструктивність фінансового забезпечення природоохоронних заходів;
- запровадження нових, екологічно та економічно ефективніших регуляторів природокористування стимулюючо-компенсаційного характеру для підвищення інноваційної та інвестиційної активності товаровиробників щодо еколого-конструктивної модернізації матеріальної бази виробництва;
- удосконалення нормативної бази платності за споживання природних благ на основі об'єктивних рентних оцінок продуктивності ресурсних джерел і диференціації відповідних платежів за якісними і просторовими ознаками, а також трансформація системи нормування платежів за забруднення навколишнього природного середовища;
- екологічну реорганізацію податкової системи з нарощуванням природно-ресурсної рентної складової в цілому без порушення податкового балансу, що передбачає розширення бази екологічного оподаткування водночас зі збільшенням рентних платежів через зміщення на них податкового навантаження (пріоритетне оподаткування ресурсопотоку).

Наведений перелік завдань можна продовжувати, але головною, врешті-решт, ключовою проблемою стає розроблення та впровадження таких економічних методів, інструментів, механізмів природокористування, завдяки яким можливо не лише призупинити вже традиційний екологічний регрес економічного поступу України, що вона демонструє, інерційно рухаючись шляхом погіршення екологічних умов господарювання, якості навколишнього природного середовища, а й дійсно реалізувати процес імплементації еколого-орієнтованих підходів у стратегії власного соціально-економічного розвитку.

Екологічні методи включають:

- формування системи еколого-економічного інституціонального середовища, орієнтованого на гармонізацію інтересів учасників еколого-економічної діяльності на відповідній території (колективного інтересу територіальної спільноти та приватними індивідуальними інтересами господарюючих суб'єктів);
- розроблення концепції економіко-інституційного управління еколого-орієнтованим розвитком територій на принципах: культурного

управління, корпоративності, екологічної відповідності, еколого-економічної цілісності, максимального наближення організаційно-економічних управлінських дій до вимог регіональної спільноти;

- гармонізацію еколого-економічного простору на базі визначення індивідуальної інституціональної матриці території та пошуку динамічної комбінації різних форм власності на природні ресурси, а також формування диференційованого простору управління з розкриттям мобілізаційних можливостей територіального соціуму;

- кластеризацію еколого-орієнтованого розвитку територій у двох напрямках: створення, по-перше, органів дорадчої координації й моніторингу, визначення стратегії кластеризації діяльності в цілому з його ресурсною підтримкою; по-друге, окремих проектів і програм, інтегруючих потенційних учасників кластеризації розвитку регіону;

- формування моделі еколого-орієнтованого розвитку територій на кластерній основі зі стійким територіально-галузевими партнерськими відносинами між різними підприємствами й організаціями; оцінювання ефекту комплексності як результату співпраці, поєднання кооперації та конкуренції, а також ефективного використання можливостей партнерів протягом тривалого часу;

- визначення пріоритетів економіко-інституціонального забезпечення еколого-орієнтованого розвитку регіонів за допомогою оцінки ефекту від співпраці приватного бізнесу, суспільства і держави на умовах партнерства, а також добором інструментів еколого-економічного регулювання на основі критеріїв ефективності, здатності до реалізації та соціально-політичної прийнятності.

Організаційні методи передбачають:

- фінансово-економічне заохочення господарюючих суб'єктів, які прагнуть зменшити обсяги шкідливих викидів і відходів виробництва;

- модернізацію діючих регуляторів шляхом впровадження корпоративних форм управління, яке ґрунтується на збалансованому поєднанні регуляторів примусово-обмежуючого та стимулюючо-компенсаційного характеру;

- зміцнення системи державного управління природними ресурсами, що орієнтується на забезпечення стратегічного планування, формування державної політики, державних інформаційних ресурсів, розвиток законодавчої, нормативно-правової і науково-методологічної бази, виконання фундаментальних і прикладних досліджень, інвестиційний та інноваційний процес, створення системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів;

- постійну взаємодію всіх інститутів суспільства, організацію і підтримання постійного діалогу органів державної влади з бізнес-структурами, науковою та іншою громадськістю як фактора розвитку стратегічного потенціалу України.